

будівництво надійніших кам'яних соборів, церков, які б служили і майбутнім поколінням. Сучасник І. Мазепи поет Климентій Зіновій щодо цього дав красномовне поетичне роз'яснення переваг мурування:

Великі масштаби будівництва у Києві потребували великої кількості мулярів. До цього в Україні їхня праця застосовувалася дуже рідко. Села, містечка та міста, як правило, мали переважно дерев'яну забудову. У цьому зв'язку гетьман звернувся по допомогу до російських зверхників, під управлінням яких був приказ кам'яних справ [6, с. 129].

Саме з нього до Києва направлялись майстри з мураного будівництва. На зведення Богооявленського та Миколаївського соборів у 1690 р. на прохання І. Мазепи, який фінансував новобудови, було відправлено з Москви 80 мулярів та 100 робітників. Гетьман непокоївся проблемами будівництва.

За проектом наближеного І. Мазепи архітектора І. Зарудного збудовані триумфальні арки на честь Азовської перемоги (1696 р.), на честь Полтавської битви (1709 р.), Ніштадського миру (1721 р.) і так звані Синодальні ворота (1721 р.). Крім того, за його архітектурним рішенням зведено у 1704–1707 рр. найвищий у Москві храм Архангела Гавриїла (так звана Меншикова вежа), церкву Івана Воїна, споруджено шпиталь, будинок Священного Синоду. І. Зарудний також автор семи проектів іконостасів [4, с. 46–47].

Отже, логіка фактів дає підстави стверджувати, що Київ, як «другий Єрусалим», духовний центр України відбудовувався за планом І. Мазепи, який призначив від себе наближеного дворянина для керівництва, узгодження реалізації важливого завдання. Вміння І. Зарудного робити проекти церков, іконостасів, напевне, були сповна використані у ті «будівничі» роки.

Поряд із великомасштабними завданнями відбудови Києва у 1690-х на початку 1700-х рр. Батурин у часи правління І. Мазепи займався реалізацією й менш складних, але відповідальних планів, пов'язаних з духовним життям українського народу. Саме з гетьманської столиці йшов енергійний імпульс церковному, монастирському будівництву в Україні. Під патронатом гетьмана опиняються найважливіші реставраційні роботи у духовних закладах, закладаються фундаменти нових храмів, монастирів практично в кожному полку.

Такі орієнтири яскраве свідчення програмної ідеології І. Мазепи як будівничого, який плекав державу, звернену до небес банями церков у очікуванні Божого благословіння. Реалії 1690-х, а потім і 1700-х років не давали можливості Гетьманщині самостійно вирішити питання набуття незалежності. Для цього у Батурина не було належних військових засобів, людських ресурсів. Звідси пильна увага гетьмана не тільки до питань розбудови війська (хоча й цьому він надавав великого значення), як до створення на теренах Гетьманщини умов духовного наближення до Бога, сприяння церковникам у забезпеченні консолідації людності. Крім того, велика будівнича діяльність І. Мазепи на церковній ниві давала йому з боку православних беззаперечний авторитет, знімала з нього надумані анонімні звинувачення, які надсилалися до Москви, про його зраду вірі, таємні симпатії католикам тощо [6, с. 139].

Батурин. У гетьманській столиці І. Мазепа виділив понад 20 000 золотих на побудову кам'яного Троїцького собору, 4000 золотих – на зведення мураного храму святого Миколи (у 1708 р. ще був незакінченим), 15 000 золотих – на будівництво дерев'яних церков Воскресенської та Покрови Богородиці [2, с.130–131].

Біла Церква. 25 серпня 1706 р. гетьман разом зі своїм родичем Костянтином Мокієвським заклали у місті Микільську церкву.

Дігтярі. У цьому селі поблизу Новгород-Сіверського гетьман дав на «монастирську церкву» 15 000 золотих. Її будівництво було завершено у 1708–1709 рр. У Покровській церкві зберігалася чудотворна ікона Богоматері. Кіот до неї теж фінансував І. Мазепа, оскільки на ньому був зображений герб гетьмана [6, с.137].

Івановське. У цьому власному селі на Курщині гетьман став ктитором церкви Петра і Павла.

Крупень. У цьому населеному пункті, заснованому І. Мазепою на Курщині, гетьман профінансував будівництво церкви Покрови Пресвятої Богородиці.

Мохнатин. Тут була збудована до 1692 р. церква св. Іоанна. Дуже вірогідно, що допоміг її зводити гетьман. В усякому разі на його замовлення сюди у 1692 р. виготовили дерев'яний іконостас, прикрашений гербом І. Мазепи [6, с. 1].

Рильськ. За документами Бендерської комісії, тут збудовано за 2000 золотих, виділених гетьманом, дерев'яну церкву св. Івана Хрестителя.

Рудня. Як свідчить мідна закладна дошка, церкву в цьому селі під Ямполем збудували за підтримки українського зверхника.

Прачі. І. Мазепа зробив внесок на побудову великої дерев'яної сільської церкви у сумі 15 000 золотих [2, с. 130–131].

Чернігів. Будівництво Троїцького собору розпочато 30 квітня 1679 р. Очевидно, коштів на зведення величного храму не вистачало. Через це будівництво велося мляво. Можливо, саме через це Л. Баранович негативно оцінив діяльність І. Самойловича після його падіння. Архієпископу довелося самотужки збирати кошти на Троїцький собор, він навіть подарував свій млин на потреби відповідального будівництва. Новий гетьман по-іншому поставився до прохань архієпископа [2, с. 130–131].

Глухів. Інокіни бідного Глухівського дівочого монастиря вирішили поліпшити своє становище підпорядкуванням Києво-Печерському жіночому монастирю. Мати гетьмана сприяла розширенню земельних володінь обителі [8, с. 201].

Переяслав. У 1695 р. тут закладено фундамент Вознесенського собору. За документами Бендерської комісії, гетьман надав на це будівництво та облаштування єпископської кафедри «більше ніж 300 000 золотих». Очевидно, на ці кошти також поставлено у 1703 р. у новому соборі розкішний іконостас. Ктитор у ті роки зробив й інші важливі подарунки єпископії.

Запорозька Січ. У 1693 р. тут був збудований Покровський храм [10, с.132]. І.Мазепа давав на його будівництво гроші, присилав столярних майстрів, забезпечував їх продовольством.

Таким чином, із документальних джерел та свідчень очевидців стає зрозумілим вклад гетьмана І. Мазепи у церковне будівництво. Найбільше новобудов з'явилося у Києві, проте будівництво церковних споруд поширювалося і на інші міста, містечка та села. При цьому важливий був не лише протекторат мецената мазепи, а й його особистий матеріальний вклад.

Джерела та література

1. Величко С. Літопис / С. Величко.– К.: Дніпро, 1991.– Т. 2.– С. 581.
2. Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи / М. Возняк. // Український історик. – 1966. - № 3 4. – С. 135. – http://histans.com/LiberUA/UkrIst3_1966/UkrIst3_1966.pdf
3. Еварницький Д.И. Источники для истории запорожских козаков / Д.И. Уварницький. – Владимир, 1903. – Т. I. – С. 659. – <http://www.knigafund.ru/books/8219/read#page17>
4. Кучерук О. Головні архітектор Москви / О. Кучерук // Пам'ятки України.– 1990–1991.– № 4–1.– С. 68.
5. Нікітенко Н.М. «Град Софії» у Київських стінописах доби Івана Мазепи: Софія Київська Успенський собор / Н.М. Нікітенко // Могилянські читання.– К.: Національний Києво-Печерський заповідник, 2001. – С. 308.
6. Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури / С. Павленко. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – С. 304.
7. Ричка В.М. Ідея Києва – другого Єрусалима в політико-ідеологічних концепціях середньовічної Русі / В.М. Ричка// Археологія.– 1998.– № 2.– С. 174.
8. Універсал І. Мазепи від 9 липня 1690 р. Глухівському жіночому монастиреві на село Берези з усіма до нього належними володіннями // Універсали Івана Мазепи. - Київ, 2006 – С. 800.
9. Недюха М.П., Зуй В.Д. Козилівка й Орлівка, Холми та Корюківка –перлини Сіверського краю / За ред. канд. юрид. наук, доцента В.С. Гаркуши : Монографія / М.П. Недюха, В.Д. Зуй. – К. : “МП Леся”, 2013. – С. 228.
10. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. У 3-х томах / Д.І Яворницький. – К.: Наукова думка, 1993. – Т. 3. – С. 560.

УДК: 930.22:(477.64)+(477.75) “1734/1775”

І.Синяк

ПРИКОРДОННІ “ЛЮБ'ЯЗНОСТІ”. ЕТЮДИ З ІСТОРІЇ ЗАПОРОЗЬКО-ПОЛЬСЬКИХ СТОСУНКІВ ДОБИ НОВОЇ СІЧІ (1734 – 1775) (ДЕКІЛЬКА ДОКУМЕНТІВ З ГОЛОВНОГО АРХІВУ ДАВНІХ АКТИВ У ВАРШАВІ)

В публікації подано п'ять документів з історії запорозько-польських стосунків в добу Нової Січі (1734 – 1775). Тематично, вони охоплюють участь запорозького козацтва в складі гайдамацьких загонів, переписку кошового отамана Семена Єремєєвича з регіментарем української партії Нітославським про прихильність до поляків, скарги Війська Запорозького Низового на уманського

полковника Станіслава Костки-Артинського та захарування до числа запорозької братії великого гетьмана коронного Францішека Ксаверія Браницького.

Ключові слова: *зайдамацтво, прикордоння, Військо Запорозьке Низове, Правобережжя, Польща.*

In a publication five documents are given from history Zaporozhyan-polish relations in time of New Sich (1734 – 1775). Thematically, they engulf participating of zaporozhyan cossacks in composition of detachments of haydamak, correspondence of ataman Semen Eremievich from regmintarem of Ukrainian party of Nitoslavski about liking for Poland, complaints of Army Zaporozhyan Basilar on the Uman colonel Stanislav Kostka-Artinsky and put to the number of Zaporozhyan fraternity of large hetman corona Francishek Ksaverij Branycki.

Keywords: *gaydamactvo, border line, Army of Zaporozhyan is Basilar, Pravoberezhzhya, Poland.*

Парадоксально, що попри значну кількість робіт по історії запорозького козацтва саме завершального його періоду, попри збережений до сьогоднішнього дня січовий архів, не маємо комплексного дослідження запорозько-польських стосунків. Всі напрацювання по даній тематиці зводяться до дослідження проблематики в контексті діяльності гайдамаків на польських землях Правобережної України. Втім, варто визнати, що гайдамацьке питання було основним в запорозько-польських відносинах доби Нової Січі. Запропоновані нижче п'ять документів з Головного архіву давніх актів у Варшаві покликані частково заповнити лакуну як в дослідженні гайдамацького руху, так і у висвітленні козацько-польських стосунків в цілому.

Перший документ, датований 1736 р., відноситься до часу народного повстання, яке спалахнуло на Правобережжі у зв'язку з періодом безкоролів'я в Польщі [1]. Це витяг з протоколу допиту гайдамацького ватажка запорозького козака Гаврила Богуна. Даний документ цікавий тим, що доводить думку про те, що кошова старшина знала про комплектацію гайдамацьких загонів на Запорозькій Січі. Тут, зокрема, вказується, що частину здобичі запорожці-гайдамаки з власної ініціативи віддавали кошовому отаману або військовому судді. Більше того, всі видатні гайдамацькі ватажки того часу, такі як Медвідь, Рудь, Харко, Грива, отримували тактичні настанови від кошового отамана стосовно ведення військових дій. Цікаві дані подає документ про участь родини кошового Івана Малашевича у гайдамацькому русі того часу. Зокрема, мова йде про його племінника, сестриноного сина (сестринця), який бувбито загинув під містечком Смілою, хоча згаданий Гаврило Богун спростовував цю інформацію.

Цей документ став предметом жвавого листування вищого військового командування Речі Посполитої з російськими колегами. Так, великий коронний гетьман Йозеф Потоцький в листі за 1736 р. до генерала-фельдмаршала російських військ Бургарда фон Мініха посилаючись на допит запорожця Гаврила Богуна доносив до відома, що січові козаки нападали на польські землі, бунтували їхніх підданих та грабували шляхетські маєтки. Всі ці дії робилися з повного відання кошового отамана, який брав від гайдамак подарунки та приймав їх на Січі [2, арк. 9 – 10]. Щоб зарадити запорозько-гайдамацьким набігам в кордони Речі Посполитої, російському командуванню було запропоновано через курінних отаманів провести облік запорожців на Січі, яких, в разі відсутності, покарати за підозрою у гайдамацтві [2, арк. 13]. У відповідь російський генерал-фельдмаршал Б. фон Мініх запевняв великого коронного гетьмана, що суворо, під страхом смертної кари, запорозьким козакам було віддано наказ припинити гайдамацькі наїзди на території Речі Посполитої, а також прохав коронного гетьмана віддати наказ польській адміністрації припинити страчувати запорозьких козаків купців, які приїжджають в торговельних справах у володіння Польщі [2, арк. 36 – 37].

Остання вимога головного командира російських військ щодо припинення страт запорожців польськими підданими була не випадковою. Очевидно, що такі гайдамацькі “звитяги” січовиків на польські кордони не могли викликати нічого іншого крім ненависті до низового козацтва з боку польської адміністрації, для якої слова “запорозький козак” і “гайдамак” були синонімами. Не завжди маючи змогу гідно дати відсіч загонам гайдамак із Запорозжя, поляки дуже часто зганяли свою злість на тій категорії низовиків, які приїжджали на Правобережжя у мирних цілях, для купецтва. Як приклад такої неоправданної жорстокості польських урядників, може слугувати відомість запорожців, які були страчені поляками в період з 1733 по 1746 рр. [3, с. 273 – 279]. За підрахунками А. Скальковського в період з 1733 по 1750 р. поляками було страчено 202 запорозьких козаків [4, с. 50].

Опублікований нижче протокол допиту гайдамаки Гаврила Богуна, є важливим джерело в плані дослідження питання участі запорозьких козаків у гайдамацьких загонах під час народного повстання на Правобережжі. Цей документ, крім вже відомих Харка, Гриви, Медведя, Рудя, Тараса, розширює коло гайдамацьких ватажків, які походили із Запорозжя.

Два інші документи, що публікуються нижче, припадають на період правління кошового отамана Семена Єремєєвича, тобто 1742 р. Перший з них є польськомовною копією листа кошового до регіментаря Української партії Нитославського від 5 серпня 1742 р. В ньому Семен Єремєєвич доносив до відома польського воєначальника про відправку із Запорозької Січі чотирьох загонів на польське прикордоння для пошуку “свавільних” людей “аби людям було вільно проходити по кордонах”. Кошовий обіцяв, що гайдамаки будуть передані суворому справедливому суду і запевняв про бажання мирного співіснування між поляками і запорожцями.

Польський воєвода регіментар Нитославський у листі відповіді схвально відгукнувся щодо мирних прагнень Війська Запорозького Низового у відносинах з Річчю Посполитою. В той же час він прохав кошового розібратися з бугогардівським полковником Грачком, який вчинив наїзд на польський військовий обоз уманських козаків, пограбувавши його. Висловлювалося прохання також заборонити згаданому полковнику приймати у себе гайдамак і польських підданих з Правобережжя.

Даний епістолярій є важливим джерелом для відтворення діяльності кошового отамана Семена Єремєєвича. До нашого часу дійшло мале число джерел, які припадають на період урядування цього кошового. Це, зокрема, лист Семена Єремєєвича генерал-аншефу російської армії Кейту Джеймсу про становище в Кримському ханстві, датований 10 травня 1742 р. [3, с. 393], а також переписка кошового отамана з імператрицею через депутатів від Війська Запорозького Низового, які були відправлені до Санкт-Петербургу за жалуванням в цьому ж році [4, с. 1294 – 1298].

Вище зазначені польськомовні документи є цінним джерелом інформації про перше десятиріччя перебування запорозького козацтва під російською протекцією. Вони не лише доповнюють збіднілу на козацькі документи актуалізовану джерельну базу перших десятих – п'ятнадцяти років перебування запорожців під імперською Росією, а й показують яку політику провадила, або намагалася провадити, кошова старшина із своїми сусідами.

Наступним документом, який публікується, є витяг зі скарг запорозьких козаків на уманського полковника Станіслава Костку-Артинського, які розглядала Брацлавська прикордонна комісія в 1757 р. Тут представлені кількісні дані та імена окремих запорозьких козаків, які були страчені уманським полковником та його посібниками.

Позов запорожців у Брацлавську прикордонну комісію на Станіслава Костку-Артинського був зовсім не випадковим. Як вірно підмітив А. Скальковський, цей уманський полковник був одним з найзаклятіших ворогів низовиків, який фізично знищував їх при найменшій нагоді [5, с. 49]. Це твердження історика підтверджується також іншими джерелами. Зокрема, вночі з 8 на 9 вересня 1749 р. полковник Костка-Артинський вчинив напад на поселення козаків поблизу р. Корабельної. В результаті чого один запорожець загинув, восьмеро було забрано в полон, а інші були дуже понівечені [3, с. 359 – 361]. Проте цією “акцією” проти запорожців уманський полковник не обмежився. Як видно з донесення кошового отамана Якіма Ігнатовича (Малого) київському генерал-губернатору Михайлові Леонтьєву, від 10 жовтня 1749 р., місяцем раніше Станіслав Костка-Артинський розбив запорозьку команду на р. Ташлик при цьому викрав їхні коні [3, с. 363]. Цей випадок також став предметом розгляду Прикордонної комісії [3, с. 363 – 365].

Будучи послідовним у своїй політиці по знищенню гайдамаків, Станіслав Костка-Артинський сам по-суті був гайдамакою. Крім побиття, вбивства запорожців, цей польський воєвода активно займався грабунком на території Війська Запорозького Низового. Як приклад такої “звитяги”, може слугувати реєстр убитих і захоплених в полон січовиків у 1751 р., в якому Костка-Артинський фігурує в якості злодія, що грабував на Запорозжі місця рибної ловлі [3, с. 380 – 383].

Крім Запорозжя, Станіслав Костка-Артинський тривожив землі сусідньої Гетьманщини. Зокрема, в березні 1750 р. він під приводом об'їзду кордону Речі Посполитої з трьохсотю командою вдерся в межі Архангелгородської фортеці, чим викликав значне занепокоєння в російських і гетьманських урядників [6, арк. 1 – 4].

Запропонований нами документ про “діяльність” зазначеного польського воєначальника, дозволяє розширити хронологічні рамки нападів і розбою ним запорозьких козаків. У той час, коли у джерелах, що вже введені до наукового обігу, перші конфлікти козаків з уманським полковником припадають на другу половину 40-х рр. XVIII ст. (1747 р.), як видно з нижче опублікованого джерела, конфронтація запорожців з Косткою-Артинським мала місце ще в першій половині 40-х рр. (1743 р.). Крім цього,

опублікований витяг розширює коло посібників цього польського воєводи. До цього часу був відомий лише один “соратник” уманського полковника – колишній запорожець Ісько Табанець. З даного документу довідуємося ще про двох посіпак Станіслава Костки-Артинського – Івана Кузьменка та Кіндрата Компанійця, котрі, не виключно, також походили із запорозької братії.

Останнім запропонованим документом є атестат, виданий Кошем Війська Запорозького Низового великому коронному гетьману Францішеку Ксаверію Браницькому від 15 липня 1774 р. В ньому зазначено, що “его сиятельство” граф і великий коронний гетьман, “по изволению” Війська Запорозького Низового зарахований до числа козаків і вписаний до Кушівського куреня. Для підтвердження цього, вищому польському воєначальнику і був виданий представлений нижче атестат. Оригінал цього документа підтверджений печаткою, яка в прекрасному стані збереглася до наших днів.

Така практика надань атестатів про зарахування до числа запорозьких козаків вищих державних і військових урядовців набула поширення у Війську Запорозькому Низовому з середини 60-х рр. XVIII ст. Як вірно підмітила Н. Ченцова, козацькі атестати отримували військові, придворні й цивільні чиновники Російської імперії [7, с. 142]. Зокрема атестати, надані російському військовому командуванню часів російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр. П. Паніну [8, арк. 32] та Г. Потьомкіну [9, арк. 1], зайвий раз підтверджують відомі факти. Не випадково місцем “прописки” став Кушівський курінь. Як стверджував В. Грибовський, саме з цього куреня походила “еліта” Війська Запорозького Низового на завершальному етапі його існування – найбільш наближена до кошового отамана військова старшина [10, с. 22]. Тому не дивно, що саме до складу цього куреня потрапляли високі військові та цивільні чиновники, вельможі, багаті купці.

До речі, великий коронний гетьман був не єдиним з поляків, який був зарахований до складу Запорозького Війська і отримав відповідний атестат. Маємо згадку про довірену особу польського короля – Якуба Вольського, котрий також одержав від кошового старшини відповідний документ, який датований 7 жовтня 1773 р. [11, арк. 137]. Як і Браницький, згадана особа також була зарахована до числа козаків Кушівського куреня [11, арк. 137].

Атестат великого коронного гетьмана Браницького засвідчує той факт, що не лише вище російське командування зараховувалося до числа почесної запорозької братії.

В основу публікації документів покладено методичні рекомендації для публікації корпусу документів “Архів Коша Нової Запорозької Січі” [12]. Однак, при цьому зроблено відхід від зазначених “Методичних рекомендацій”. Так, зокрема, в тексті замінено літери “Ѣ” “Ѡ” “ѣ” “ѥ” на сучасні їхні аналоги “і (е)”, “о”, “кє”, “е”. Виносні літери не виділені курсивом. Польськокомвні документи подано згідно сучасного польського правопису.

Джерела та література

1. Детально про перебіг народного повстання 1734 – 1738 рр. і зокрема участі у ньому запорозького козацтва дивись наприклад: Омельчук В. Народне повстання 1734 – 1738 рр. на Правобережній Україні та його місце в суспільно-політичному житті і міжнародних відносинах. / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України. – К., 2003.; Омельчук В. Політична ситуація на Правобережжі в 1733 році // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. – Історія. – В. III. – Вінниця, 2001. – С. 9 – 12.; Омельчук В. Народне повстання 1734 – 1738 рр. через призму зовнішньополітичної діяльності Туреччини, Криму та Молдавії // Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. – Східні мови і літератури. – В. 6. – 2001. – С. 63 – 73.
2. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie – Archiwum Publiczne Potockich. – Sygnatura 127.
3. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734 – 1775. – К., 1998. – Т. 1. – 694 с.
4. Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Владимир, 1903. – Т. 2.
5. Скальковский А. Наездны гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии: 1733 – 1768. – Одесса: Городская типография, 1845. – 230 с.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України) – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 519.
7. Ченцова Н.В. Атестати запорозьких козаків в архіві Коша нової Запорозької Січі як джерело до вивчення козацьких біографій // Історія і особистість історика: збірник наукових праць присвячених 60-річному ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько – Дніпропетровськ: НГУ, 2004. – С. 139 – 154.
8. ЦДАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 146.
9. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського – Ф. 112. – № 76.
10. Грибовський В. Петро Калнишевський: нарис біографії // Петро Калнишевський та його доба. Збірник документів та матеріалів. / Упорядники В. Грибовський, В. Мільчев, І. Сняк. – К., 2009.
11. ЦДАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 232.
12. Гісцова Л. Методичні рекомендації по підготовці до видання Архіву Коша Нової Запорозької Січі. – К., 1992.

Документи № 1

1736 р., грудня 30. – Витяг з протоколу допиту ватажка гайдамак запорозького козака Гаврила Богуна

15 Excerpt z [...] Nawryła Bohuna herszta kozackiego20 et 26 obis[?] 1736 eto w Stanislawowie' ad nidegationem liberam wyznacznych wypisany

Pytany: „Jeżeli się spodziewali więcej ludzi j wojska”.

Odpowiedział: „Spodziewaliśmy się jeszcze Lebedynca z synem j z ludzmi kilkadziesiąt iako i z [...] nie ręczę że może być więcej kozaków”.

Pytany: „Jeżeli co daią koszowemu z powinności albo iesli co kiedy dawali”.

Odpowiedział: „Ze // 16 z powinności koszowemu lub sędziemu do Siczy dać zdobyczy nie są obligiwani kozacy, ale kiedy co z dobrej woli dadzą, koszowy to przyjmuie. Relacją zas którą w Kąkolmikaх czynił, expluitue że to o Mohylowie mowić miał, iako z tej tam mickicy zdobyczy Harko² herzt, któremu dam rabowat, koszowemu także do Siczy posłał”.

Pytany: „Jeżeli siostrzeniu koszowego był pod Smilą y jeżeli zgiął w tej okazji, albo zgiął życie”.

Odpowiedział: „O zabiciu siostrzenca koszowego [...] [...] żadnym sposobem nie był pod Smilą, ale iak iuz on odstąpił po tej okazji z podiazdem polskim ku Lebedynu na miesce gdzie się już pajować mieli z zdobyczą, tam dopiero z herztem Miedzwardiem³ u jego watahy przybył, ten ze siostrzeniec koszowego j zapewne niezabyly w ten czas, ale zynij był”.

Pytany: „Jesli drudzy herztowie z watahami swemi za wiadomością koszowego z Siczy wypadali w granice polskie”.

Odpowiedział: „Ze drudzy wszyscy hersztowie z watagami swemi za wiadomością koszowego z Siczy wypadali w granice polskie. Przyznaie, bo gdy po tej okazji z podiazdem j hersztowie iako to Harko, Miedzward⁴, Rud⁴, Taras⁵, Hrywa⁶ do niego przyłączyli, tak infert że się ich pytał, co koszowy każe czynić, ktery mu odpowiedzuiu mieli, żeby nieroztaczaiąc się małemi kupami trzymali się, aby ich gdzie w małej kupie albo tatarzy, albo polacy nie napadli. Jednak żeby // 17 polakow nie zaczepali aż do staszego albo raczey sposobniejszego iakiego czasu”.

Ze ta relacja Bohuna ex originali indagatione excerptem iest wyjęta ta jako sędzia generalny wojskowy ręką moją własną dla więkoczy wiary j wagi podpisuię. Dat w Niemierowi 30 gris 1736. P. Potemski stolnik lubelski, sędzia generalny wojsk koronnych.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie // Archiwum Publiczne Potockich – segn. 127. – L. 15 – 17. Oryginal.

Випис з [...] Гаврила Богуна ватажка козацького загону числом 20 – 26 чоловік 1736 року в Станіславі відмовлених у свободі визнаних виписано

Запитав: “Чи очікували ви більше людей з військом”.

Відповідав: “Сподівалися ще на Лебединця з сином з декількома десятками людей, так і з [...] і не ручаюся, що могло бути і більше козаків”.

Запитав: “Чи даєте щось кошовому з повинності, якщо давали, то коли і що”.

Відповідав: “З повинності кошовому або судді до Січі дати здобичі козаки не зобов’язуються, але коли щось з доброї волі даеш, кошовий те приймає. Реляція, яка чинилась в Колкоміках, [...] що те в Могилеві мав говорити, як з здобутої там [...] здобичі ватажок Харко, який там грабував, кошовому також до Січі послав”.

Запитав: “Якщо сестри син кошового був під Смілою я якщо загинув там, або живий”.

Відповідав: “Про смерть сина сестри кошового [...] [...] жодним способом не був під Смілою, але з підходом польського війська відступив до Лебедина, на місце, куди повинні були з’явитися зі здобиччю, там тільки з ватажком Медведом у його вагагу прибув, той син сестри кошового напевне не забитий на той час, а живий був”.

Запитав: “Чи інші ватажки з ватагами своїми за відомістю кошового з Січі нападали в кордони польські”.

Відповідав: “Інші всі ватажки з ватагами своїми за відомістю кошового з Січі нападали в кордони польські. Визнаю, що ватажки з військом, як то Харко, Медвідь, Рудь, Тарас, Грива до нього приєдналися, так [...] їх питав, що кошовий каже чинити, яку ми відповідь мали, щоб не розпорозувалися малими купами а трималися гурту, аби їх десь в малій купі або татари, або поляки не напали. Однак, щоб поляків не чіпали [...] або більш кращого часу”.

Дана реляція Богуна є уривком з оригінального розслідування і є виписана суддею генеральним військовим рукою моєю власною для більшої віри й уваги підписаною. Даний в Немирові 30 грудня 1736 р. П. Потемпскім стольником любельським, суддею генеральним військ коронних.

Переклад з польської І. Сіяка

№ 2

1742 р. серпня 5. – Лист кошового отамана Семена Єремівича регінтареві української партії Великого коронного війська Нитославському про відправку чотирьох команд запорозьких козаків на пошуки гайдамак до польського кордону

2 зв. Jasnie wielmożny ms. panie Natoslawski regimentarzu parthji ukraińskiej, nasz welie łaskawy dobrodzieju

I wielmożnemu w. m. panu naszemu wojskowemu listem oznajmuemy że od od nas generalny wojskowy assawul, korzenne atamany j mości kozacy w niemalej liczbie ludu czterma partjami rozdzielone j wyprawione będą z Kosza tego miesiąca augusta 20 dnia w stepowe pola, ktorzy zascagno aż do granic je ko[ro]ny polskiej nie z inszej racji, tylko żeby swywolnych wybrzejdować, aby ludziom było wolne przejście po granicach. Przy tym prosimy j w. m. pana cotuejcie od pogranicznych lasow ukraińskich, gdzie się mogą znajdować asz do Czechryna poddanych miejscach mocne furwachte postawie ko iak z naszej parthji swywolnych napędzą a będą do granicy polskiej j lasow dla uchronienia się uciekać [?] kascie łapać j brać w areoszt, a rozpytawszy się z inkwizycji, ktoren winien kazać smiertelnie karać. A jeżeli byłię iaki znajdował że dla zdobyczy chodząc z marunnej po hapać a jest zlapany, iakowych Gardem karać uno [?] do naszego Kosza odsyłać, ponieważ by się j na tych pokazula swywola zapewnej a karana będą, gdyż my chcemy w sąsiadzkiej matosci j przyiazni zawsze j spokojnie z ie. k. m. bez żadnego naruszenia, przy tym czekam resposnu zostaią w. m. pana prawdziwy przyiaciel j gotowy sluga.

Semen Jeremiewicz ataman koszowy Wojska Zaporoskiego Nizowego

Dnia 5 augusta

1742 roku

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie // Archiwum koronne Warszawskie. Dział Tureckije. – karton 80. – teka № 696. – mf. A-34319 – A-34357. Kopia na польській мові.

Ясне вельможний милостивий пане Нитославський, регінтарю партії української, наш дуже ласкавий добродію Вельможному великомилостивому пану нашим військовим листом ознайомлюємо, що від нас генеральний військовий осавул, курінні отамани і почесні козаки немалим число людей розділених на чотири партії, будуть відправлені від Коша цього місяця серпня 20 дня в степові поля геть до кордону корони польської не з якої іншої мети, як тільки щоб для пошуку свавільних, аби людям було вільно проходити по кордонах. При тому просимо вашої милості пана [...] від прикордонних лісів українських, де вони можуть бути, геть до Чигирина, по цих місцях потужне [...] поставити, і як з нашої партії пошук свавільних буде до польського кордону і лісу для схованки утікати, [...] ловити й брати під арешт, а розпитавши з інквізиції, хто виявиться винен, смертельно карати. А якщо буде виявлено таких, які ходили за здобиччю, [...] ловити, а які спіймані, таких Гардем карати [...] до нашого Коша відсилати, оскільки й на тих показова сваволя безсумнівно покарана буде, тому що ми хочемо в сусідській [...] й приязні завжди спокійно з його королівською милістю без жодного порушення, при тому чекаю відповіді застаюся вельможного пана правдивий приятель і готовий слуга.

Семен Єремівич, отаман кошовий Війська Запорозького Низового

Дня 5 серпня

1742 року.

Переклад з польської І. Сіяка

№ 3

1742 р. вересня 17. – Лист регінтаря партії української Війська великого коронного Нитославського кошовому отаману Семену Єремівичу про отримання листа від кошового отамана та з проханням повернути обоз уманських козаків, захоплений гардовим полковником Грачком

2 зв. Kopia listu do koszowego pisanego 17 septembria 1742 od w. j. m. pana regimentarza parthji ukraińskiej

List w. m. pana pisany z Siczy dnia 5 augusta anticym stili dopiero dnia dzisiejszego doszedł, ktorej odebrałem przez kozaka mego starodawnego humanskiego, bo kozak gardowy przyniosszy go do Torgowicy porzucił we u dalszych [...] kiedy będę miał [...] korespondensji w. m. pana proszę przez pewniejsze posyłać okazje oznaczeniu [?] się w m pana wyraznym w lascie jego uszelką os siebie deklaruję wzajemność j jakim do [...] ludziom zagranicznym za kupiectwami lub zuietrem [?] jezdzącym a na buwszymym się rozbojami żadnej nieczynił krzywdy ale j owszem malku czyniłem biesczenstwa iak j teraz to samo swidczyć ukłarzuę [?], ktorých zas i polapano na Drapuslawach kraju naszego a iakową musieli odebrać kare na jakowię zasluzyli. Co sąsiadzkiej przyiazni, rujnować nie[...] ja zas upraszam w. m. pana aby s podlug tej przyiazni, ktora zachowuię najyasnie R. Pzplta z najcafnię impeno rossyjską sam [...] // 3 granicom uszelką ostrożność z swoje komendy [...] chodzą [...] aby z naszymi obnalzczek po przyiacielsku iak przed tym było znosili się. Co ordynowałem z komendyrowanie zaucini jest tak się przed [...] j. m. pana Graczka polkownika gardowego, ktory przyszeł moim przewoz humanski wyzej uscia [...] na Buhu postanowiony zabrał j do Gardu zaprowadził teraz poukornie będąc sam u Gardu mogo humanskiego konia kozakom moim wziął j przewozu aby niebyło zakazywał deklaruję ze mną [...] co iako [...] z utrzymuą granic naszych polskich przy tym upraszam [...] abys [...] żeby ludzi z granic naszych przez swywolą uciekaia ich do Gardu nieprzyjmował co wyrazowszy tym koncze z stratemą przyjaznicą.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie // Archiwum koronne Warszawskie. Dział Tureckije. – karton 80. – teka № 696. – mf. A-34319 – A-34357. Kopia na польській мові.

Копія з листа до кошового писаного 17 вересня 1742 від високо ясновельможного пана регінтаря партії української Лист високо милостивого пана писаного з Січі дня 5 серпня [...] [...] тільки сьогодні дійшов, якого отримав через свого давнього уманського козака, оскільки козак гардовий донісши його до Торговиці у дальших [...] коли будете мати [...] кorespondenciu вашої милості пана прошу через певнішу відправляти можливість означену [...] вашої милості пана виразним в ласці його [...] від себе декларуєте взаємність і якому до [...] людям закордонним купцям [...] [...], що їздять, а бувшим на розбогах жодної не чинив кривди, але й [...] [...] чинили безчинства як і зараз те саме свідка покарано, котрих зараз і захоплено на Драпуславах краю нашого і які змушені відбувати покарання, яке заслужили. Щодо сусідської приязні, руйнувати не [...] я прохаю вашої милості пана аби поверх тієї приязні, яка утримує найясніша Річ Посполита [...] [...] російська сам [...] кордонам [...] обережність з своєю командою [...] ходячи [...] аби з нашими [...] по приятельки, як перед тим було, зносилися. Що послав командировану [...] є так і перед [...] його милості пана Грачка, полковника гардового, котрий прийшов у мій привіз уманський вище устя [...] розташований на Бугу забрав й до Гарду припровадив, зараз покірне будучи сам у Гарду мого уманського коня козаком моім взяв і привозу аби не було забороняв оголосивши мене [...] що як [...] аби [...], щоб люди з кордонів наших через свавілля утікаючи, їх до Гарду не приймав, що виражається тим концем [...] допомагати.

Переклад з польської І. Сіяка

№ 4

1757 р., листопада 5. – Пункти кривд завданих Війську Запорозькому Низовому від уманського полковника Станіслава Костки-Ортинського, надіслані в Брацлавську прикордонну комісію

4 Присланные жалобы от Войска Запорозького Низового ко определенному от того Войска во учрежденную з Брацлавским воеводством пограничную комиссию⁸ для доказательства по обидным делам депутатам какие имяно от полского уманского партикулярного полковника а нынешнего управытеля Артыньского и од подкомандных его прежними и нынешними годамы

Воиску Запорожскому обыды и разорения впадением в российские границы и взятием в плен, також ко смертном убистве бывшим по пашпортам в полской области для нужд запорожских казаков прычинены, о том в ныже пысанных пунктах явствуует. Ноября 5 дня 1757 года.

Російские пункты 358

В 1743-м году едущих до полского местечка Савряны для покупки хлеба пры речке Сырице ныже Савряны запорожских Кысляковского куреня козаков прозваемого Щупка с шестю человек товарищами напавшы на них ведомства уманского вотчин нынешнего управытеля Артынского разбойникамы Иваном // 4 зв. Кузменком с товарищи без всякой вынности поколоны до смерти.

363

В том же 1748-м году следовали в полскую область для покупки потребностей запорожские казаки чыслом двадцать три человека, на ко[то]рых напав пры речке Удыче вышереченного разбойника Кузменка с партиєю меньшей брат Иван же Кузменко да атаман Кондрат Компанеец из оных дватцяты человек побылы до смерти б а три человека по привозе в Умань управытелем Артынским безвынно повешаны.

364

В 1749-м году вышписанный управытель Артынской з злодейскою партыєю во многом чысле оружейною рукою напав в российскийскую граныцю в урочище Голованевское и безвинно бывших тамо рыбалок запорожских казаков десять человек поколол до смерти, а одного одного по привозе в Умань оной Артынской повесыль.

366

В 1750-м году запорожских казаков в полской области бывших для покупок потребностей и для свяданыя з свойственнымы своими пятьдесятя пята человек напавшою партыєю уманского управытеля Артынского под полским местечком Володаркою всех на голову побыты и постреляны.

В прошлом 1750-м году ноября 11 дня повторено в нынешней каденции со обновеным по № 32 вашим высокоблагородиям з российской пограничной комиссии претензии о повешенных в прошлом 1750-м году Войска Запорожского Низового с протчых куреней казаков идущых з Днепрового походу сщетом в чысле 102 человекы в полском местечку Уманы командующему в то ж время Антоном Табаном и отобравшы от них оружя ис прыпасамы одежнымы и харчевымы, а на коликое чысло вызначено 6550 рублев, ваши высокородие в 1751-м году пры сентебровым зезде резолловать извольлы з одговором таковым, что будем пысать до его сыятельства Потоцкого Войск коронных гетьмана⁹, чтоб отом фынально дал резолюцию, которой резолюции на вперед будущих каденциях // 5 каденциях необьявлено было, толко устне надеждно резолюции чынить, а не в самых сташыях, а Войско Запорожское прыежджающым и отежджоущым з каденщый на каденчыю вместо сатысфакции в большой зань приходят, в чом как стало чрез вашего высокоблагородия до коммысии пограничной обчом и до тых времен неимеется ведомосты, а понеже казаки и вышписаной Табан знаходьтся нине пры комысии погранычной с вашим высокоблагородиямы и казаки запорожские следоват хотяз без невынности онных людей повешены в самой истетые, для того ваших высокоблагородей просым ныжайше бо вних речи в немалой важности зостают.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie // Archiwum koronne Warszawskie. Dział Rosyjskij. – sygn. 57/8. – mf. 33358. – L. 4. Оригинал.

№ 5

1774 р., липня 15. – Агестат, виданий Кошем Війська Запорозького Низового виданий польському коронному гетьману Францішеку Ксаверію Браницькому

I Агестат

Его сыятельство граф Браницькій полской коронной великой гетьман и ковалер¹⁰ по его изволению Войска Запорожского Низового куреня Кушовского в товарищи принят и для всегдашнего его сыятельства при сем Войске счисления в компути войсковіе вписан. А ради в්රности в том и сей агестат его сыятельству графу Браницькому полскому коронному великому гетману и ковалеру, товарищу Войска Запорожского Низового куреня Кушовского за подписом нашим и войсковою печатью выдать повеліли и видан Войска Запорожского Низового ис Коша июля 15 д. 1774 года.

Ея императорскаго величества Войска Запорожского Низового атаман кошовій Петр Калнишевский, войсковая старшина і товариство

№ 669

Печатка

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie // Zbior Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej. Archiwalia różnej proveniencji. – sygn. 165. – L. 1. Оригинал.

Коментарі

¹Станіславів – колишня назва м. Івано-Франківськ.

²Харко – запорозький козак Пластунівського куреня. На початку 1736 р. він штурмом оволодів замком м. Тарасі, 7 жовтня 1736 р. брав участь у битві за оволодіння Паволоччю і Погребищем. Харко загинув у 1737 р. “захищаючи Паволочну від татар”.

³Медвідь – один з керівників гайдамацького руху в 30-х рр. XVIII ст. Брав участь у повстанні 1734 р. Після поразки повстанців він відступив у запорозькі степи, де зайнявся організацією нових гайдамацьких загонів. У 1736 р. він з’явився на Правобережжі з великим загonom, зайняв Крилів, Чигирин, руйнуючи шляхетські маєтки. Зазнавши поразки біля Бобровиці, Медвідь відступив до Крилова. На допомогу йому підійшов другий гайдамацький ватажок – Грива. Літо Медвідь провів на хуторах біля Цибулева. Восени 1736 р. його загін разом з іншими гайдамацькими загонами вступив на Правобережжя і в жовтні брав участь у оволодінні Паволоччю і Погребищем. Подальших відомостей про самого Медведя і військові дії його загону немає.

⁴Рудь – один з керівників гайдамацького руху в 30-х рр. XVIII ст. Восени 1736 р. очолюваний ним гайдамацький загін брав участь у боротьбі за оволодіння Паволоччю і Погребищем. У 1737 р. Рудь був заарештований на Запорожжі і відправлений до Глухова в Генеральну військову канцелярію, де й помер.

⁵Тарас – один з гайдамацьких ватажків середини 30-х рр. XVIII ст. Його появу польський часопис “Kurier Polski” від 1 – 15 грудня 1736 р., як опублікований нами документ, приписує на кінець 1736 р.: “З’явився новий бунтар Тарас з січовими козаками, на якого напали і схопили відряджені нашим військом, а з ним взяли в полон багатьох козаків: одних – приведено сюди, до Немирова, інших – наказали повісити на кордоні”. В іншому номері зазначеного видання від 22 грудня 1736 р. – 17 січня 1737 р., згаданий ватажок гайдамаків вже фігурує у якості полковника, якого доправили з Немирова до Кам’яця, разом з трьома запорозькими козаками. Його “подвиги” джерела замовчують.

⁶Грива Матвій – запорозький козак, один з керівників гайдамацького руху на Правобережній Україні в 30-х роках XVIII ст. Під час повстання 1734 р. загін, очолюваний Гривою, захопив Вінницю, здійснив кілька спустошливих наїздів на панські маєтки, в тому числі два – на Носівку, водночас знищуючи документи панів. Після поразки повстання він відступив разом з Медведем на Запоріжжя, де займався організацією нових гайдамацьких загонів. Навесні 1736 р. Грива виступив на допомогу загону Медведя, який після поразки під Боровицею відійшов за Дніпро. Літо Грива разом з Медведем провів на хуторах біля Цибулева. Восени 1736 р. гайдамацькі загоны під керівництвом Гриви, Медведя, Жили, Рудя, Іваниці, Запорожця і Харка проникли між форпостами у межі Польщі. У листопаді 1736 р. Грива напав на Паволоч, Сквиру та інші міста, знищуючи шляхетські двори; пізніше штурмом оволодів Погребищем. Пізніше Грива не згадується в історичних джерелах.

⁷Для боротьби з гайдамацьким рухом уряд Польщі створив особливе військо. Воно поділялося на 2 частини: литовську та польську. Польська частина складалася з 4 дивізій або “партій”: великопольської, малопольської, сандомирської та української. Керували ними особливі начальники, які мали титул регіментаря, у разі їхньої відсутності їх обов’язки виконували наказні регіментарі.

⁸Брацлавська прикордонна комісія утворена в 1748 р., у зв’язку з активізацією гайдамацького руху на захопленій Польщею Правобережній Україні. Під час розгляду російських претензій до Польщі комісія засідала в с. Торговиці, а при розгляді польських претензій до Росії – в Архангелгородку (Архангельську), іноді – в м. Крилові. Ймовірно діяла до 1793 р., коли відбувся другий

поділ Речі Посполитої.

⁹Потоцький Францішек Селезій (1700 – 1772) – київський воєвода. Онук гетьмана Фелікса Казимира, син Юзефа, охоронця війська королівського і Теофілія. Великий гетьман коронний.

¹⁰Браницький Францішек Ксаверій (1730 – 1819) – польський державний діяч, великий гетьман коронний, генерал від інфантерії російської служби. За підтримки польського короля Станіслава Августа Понятовського обраний першим королівським генерал-ад'ютантом а згодом підстолеєм королівства (1764 р.). Був другом і прихильником Російської імперії. Великий коронний гетьман (1774 р.).

УДК [94:37]:271.4 (477.83/86)

І.Рудянин

РОЗВИТОК ОСВІТИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ, ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ ДІЯЛЬНОСТІ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА (1772-1914 РР.)

У даній публікації висвітлюється діяльність греко-католицького духовенства, спрямована на становлення та розвиток освіти на території Східної Галичини. Хронологічні межі охоплюють 1772-1914 рр. – від часу її входження до складу Австрійської імперії, до початку Першої світової війни.

Ключові слова: Греко-католицька церква, духовенство, школа, «Товариство галицьких греко-католицьких священиків», «Просвіта», «Руське педагогічне товариство».

This publication highlights the activities of the Greek Catholic clergy, aimed at the establishment and development of education in Eastern Galicia. The chronological limits covering 1772-1914. - from its entry into the Austrian Empire, to the First World War.

Keywords: Greek Catholic church, clergy, school, "Society Galician Greek Catholic priests", "Education pedagogical society".

Зайнявши Галичину у 1772 році, австрійська влада застала тут повний занепад економіки та освіти. Така ситуація була вигідна для попередньої польської влади, оскільки давала змогу в кращій мірі керувати Галичиною та запобігти виникненню сепаратистських тенденцій. Бажаючи піднести сан освіти, 4 грудня 1774 року цісар видає патент, на підставі якого на галицькій землі передбачалося створення трьох видів шкіл: парохіальних (однокласових), метою яких було дати учням початкові знання (навчити читати, писати та рахувати); тривіальних (трикласових), які мали засновуватися по містечках та нормальних (чотирикласових), що передбачалися лише по містах. [5;с.8] Такий підхід був дуже корисний для місцевого населення, оскільки являвся першою підйомною складовою на довгому шляху становлення національної свідомості.

Із приходом до влади цісаря Йосифа II у справі народного шкільництва починаються позитивні зрушення. Значною мірою це зумовлювалося тим, що велику роль у розвитку освіти на західноукраїнських землях він надавав греко-католицькому духовенству. Підтримуючи його та дбаючи про якість надання освітніх послуг, 30.11.1784 року цісар знову видає патент, який забороняв священикам отримувати парохії, доки вони не надавали документ про вміння проповідувати та тримати нагляд за школами. Ще одним значним досягненням у справі освіти була видача шкільного статуту, згідно з яким руська мова в Галичині була визнана краєвою. [8;с.108] Для популяризації освіти серед населення уряд наказав священикам під час церковних богослужінь виголошувати проповіді про важливість та користь науки. Було також впорядковано діяльність парафіяльних шкіл. Кожна з них керувалася певними шкільними правилами, у яких детально говорилося про поведінку учнів у школі, церкві та поза їх межами. Також у правилах вказувалося про покарання для порушників. До них відносилося публічне нагадування, запис у книгу «ганьби» та навіть, покарання різками. [16; ч.11,18. 2;112-130]

У 1802 році цісар, розпорядженням від 2.04 дозволив усім священикам давати приватні уроки освіти, але при умові, що учні перед тим закінчать нормальну школу. У 1841 році цей привілей був обмежений, але цього ж року придворна комісія знову надала право священикам навчати бідних хлопців із своєї парафії, однак на цей раз вони мусіли отримати дозвіл від митрополичого ординаріату. [3;с.11]

У 1816 році у Перемишлі створилося «Товариство галицьких греко-католицьких священиків для поширення письма і освіти і освіти серед вірних на основах християнської релігії», до складу якого увійшли отці І. Могильницький, М.Левицький, П.Назаревич, Д.Качановський, В.Созанський, І.Снігурський, І.Трильовський та інші. Метою діяльності товариства було поширення «катехитичних та гомілетичних» творів не тільки серед духовенства, але й серед селян, простою, українською розмовною мовою. [4,с.33] Завдяки старанням членів товариства помітно зростає кількість парафіяльних шкіл у перемишльській єпархії. Так у 1832 році на 697 парафій єпархії припадало 385 парафіяльних шкіл. [4,с.36] Серед його представників найактивнішу діяльність проводив Іван Могильницький. 3-поміж здобутків Могильницького у справі шкільництва варто відзначити праці «Відомість о руській язичі», що була першою в Галичині науковою розвідкою про історію української мови у XIX столітті, «Буквар», та «Шкільні правила». [5,с.37]

Дух весни народів тільки розпалив бажання галицьких українців краще організувати навчальний процес. У парламентських кулуарах чи не вперше велася мова, щоб в округах, де переважно частину становило українське населення, навчання у всіх закладах велося українською мовою. Міністерство освіти позитивно відгукнулося на цю пропозицію, однак внесло сюди певні корективи. Згідно з ними українською мовою дозволялося викладати лише у народних школах, щодо вищої школи існували певні застереження, мотивувалися вони тим, «що українська мова не здатна ще при теперішнім ступіні роз розвитку до викладання багатьох наукових предметів, не можна вводити її як викладової до вищих шкіл». [5;с.12]

Як відомо, у Галичині та Буковині процент неграмотності населення (анальфабетів) був найвищим серед всіх володінь Австрійської імперії тому першим практичним кроком у подоланні освітньої кризи стала боротьба з неграмотністю. [5;с.13] За свідченням історичних документів, майже до кінця XIX століття у деяких селах більшість населення були неграмотними. Невміння ані читати, ані писати не раз призводило до того, що селяни підписували документи, у яких нібито відмовлялися від своєї земельної власності, яка переходила за умовами до поміщика. Дуже добре ці події проілюстровані у десятисерійному фільмі, сьогодні вже покійного режисера, Володимира Андрощука «Час збирати каміння», знятому у 1992-1996 роках. Фільм яскраво демонструє боротьбу українських селян проти поміщика, який намагався привласнити собі землю, використовуючи недосвідченість неграмотність місцевої людності.

Винятково важлива роль у поширенні освіти на території Галичини належить товариству «Просвіта», створене з ініціативи о. Степана Качали. У кінці XIX – на початку XX століття, товариство вирішує провести масштабну акцію боротьби з неграмотністю. Першим кроком у цьому напрямі стало створення філій читальень при його філіях. На зборах, члени читальень обговорювали різні події, читали літературу та займалися самодіяльністю. [6] У 1912 році, для того, щоб оцінити ефективність роботи філій, Головний Виділ «Просвіти» видав указ про проведення боротьби з неграмотністю та перевірки роботи читальень, [7] Згідно документу у січні місяці Головний Виділ товариства подав до Сейму прохання про надання субвенції у боротьбі із неграмотністю серед населення. У відповідь Сейм зажадав від товариства надання звітів про діяльність подібних курсів. Ці документи повинні були містити в собі наступні положення: 1). назва місцевості, у якій відбувався курс; 2). час тривання курсу; 3). число осіб, записаних на курс; 4). число осіб, які закінчили курс із хорошими результатами; 5). ім'я та прізвище, та характер учителя боротьби із неграмотністю; 6). де, в яких днях і годинах відбувався курс; ... 8). які підручники були використані для науки. Інші ж пункти зобов'язували повідомляти про наявність контролю за проведенням курсів, на про спонсорські внески, меценовані на проведення даних курсів.[7]

Для ефективності проведення курсів, «Просвіта» вирішила запросити професійних педагогів, які б в силу своїх дидактичних здібностей краще змогли організувати навчальний процес. Тут вартам уваги є запрошення, вислане Головною управою товариства «Просвіта» шкільному інспектору Івану Матвіїву та іншим педагогам у місцевостях Бузьк, Гребенів, Коломия з пропозицією взяти участь у складенні букварів для навчання неписьменних а також подати власні пропозиції у вирішенні даного питання. [14;арк.1] Також Головний Виділ «Просвіти» надіслав 2 рукописи Букваря інспекторам шкіл у Теревовлі та інспектору Івану Матвіїву з проханням дати професійну оцінку та рецензію. [14;арк. 7], [14;арк. 8] Відомо, майже до початку XX століття у галицьких селах